

Kazimierz Kisielew

Funkcje przedrostka "do-" w derywatach czasownikowych : na podstawie "Historiji żałosnej a straszliwej o Franciszku Spierze" Stanisława Murzynowskiego

Prace Językoznawcze 2, 59-62

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kazimierz Kisielew
Olsztyn

Funkcje przedrostka *do-* w derywatach czasownikowych (na podstawie *Historyji żalostnej a straszliwej o Franciszku Spierze* Stanisława Murzynowskiego)*

**Fonctions du préfixe *do* ('à, dans, en etc.') dans les dérivés verbaux d'après
Historyja żalostna a straszliwa o Franciszku Spierze de Stanisław Murzynowski**

Dans le texte ci-dessus du XVIème siècle de Stanisław Murzynowski, le préfixe *do* dans les dérivés verbaux garde parfois l'ancienne signification de la fin d'une action, par ex. *dolegać* 'raporter, adapter, concerner', *domieścić* 'faire aboutir'.

Pierwotnie przedrostek *do-* oznaczał zbliżanie się lub osiągnięcie konkretnego celu, którym był wyodrębniony gdzieś w przestrzeni (zarówno realnej, jak i wyobrażonej) jakiś obiekt¹. Dlatego przedrostek ten łączył się głównie z podstawowymi czasownikami ruchu, określając adlatywny (do wnętrza obszaru) kierunek przemieszczania się – do jakiegoś celu, do granicy jakiegoś obszaru, np.: *dobiec* [*do...*]. Widać, że poza skończonością ukierunkowanego przemieszczania się zawarte jest także w przedrostku *do-* znaczenie osiągnięcia danego obiektu². Można więc wyodrębnić dwa podstawowe zawarte w tym przedrostku znaczenia: skończoność ruchu – *dobiec* w znaczeniu pierwszym 'zakończyć czynność biegania' (w tym wypadku jest ono w dużej mierze związane z perfektywizującą właściwością prefiksów); znaczenie drugie, finalne, polega na otwarciu możliwości dla wskazania zamierzonego celu – *dobiec* 'dobiec np. do domu, do mety itd.' Stopniowo także, o ile podtrzymamy początkowe założenie, że pierwotnie przedrostek ten łączył się z czasownikami ruchu, następowało przeniesienie na niego znaczenia translokacji zawartego w tych czasownikach. Przedrostek ten nadawał znaczenie ruchu (już niekoniecznie w sensie fizycznego przemieszczania się w przestrzeni)

* Artykuł jest fragmentem pracy magisterskiej poświęconej derywatom czasownikowym występującym w analizowanym utworze XVI-wiecznego autora.

¹ Za prymarną funkcję wszystkich przedrostków uważa się znaczenie lokatywne wskazujące na rodzaj przemieszczania się elementu lokalizowanego względem lokalizatora — V. Mitinović: *Funkcje przestrzenne przedrostka do- w języku polskim i serbsko-chorwackim*. „Język Polski” 1985, nr 1, s. 41.

² A. Krupianka: *Czasowniki z przedrostkami przestrzennymi w polszczyźnie XVIII wieku*. Warszawa 1979, s. 19.

czasownikom, które w połączeniu z nim tworzyły nowe derywaty³, np. *dostać się* ‘dostać się gdzieś, dotrzeć, dojść’ (SXVI V 429); „wszakże jednak niczemu bych więcej nierad jako tam natychmiast być. gdzie, skorobych się *dostał*, już bych się [...] nie bał” s. 123, por. *stać* ‘zająć jakąś pozycję, miejsce’ (SSStp VIII 399).

W słowotwórstwie współczesnego języka polskiego przedrostek *do-* tworzy głównie czasowniki pochodne. W większości przypadków uwydatnia w nich znaczenie czasownika podstawowego lub je precyzuje. Wciąż żywa jest funkcja lokalna – przedrostek *do-* nadaje nowym derywatom znaczenie osiągnięcia kresu przestrzennego wykonywanej czynności oraz osiągnięcia kresu czasowego, np. *dokonać* ‘umrzeć’ (SXVI V 267); „swego świata w pokoju *dokonał*” s. 100, por. *konać* ‘doprowadzić do końca czynność zaczęta’ (SXVI X 517). Współcześnie czasownik *konać* jest używany tylko w odniesieniu do określenia czynności umierania. Nastąpiło w nim zawężenie znaczenia z ‘kończyć czynność’ do ‘kończyć życie’ (o ile życie traktujemy jako pewien trwający w czasie specyficzny rodzaj czynności). Stąd prawdopodobnie zanik czasownika *dokonać* w znaczeniu *umrzeć*. W tym znaczeniu występuje on obecnie już tylko w wyrażeniu *dokonać życia, dokonać żywota* (użycie tego zwrotu przez Stanisława Murzynowskiego również nosi znamiona frazeologizacji)⁴.

Równie ważną funkcją przedrostka *do-* jest wyłączne wskazywanie na szeroko pojęte osiągnięcie wyniku (celu). W przypadku analizowanych formacji dominuje znaczenie osiągnięcia stanu, np. *donieść się* ‘stać się wiadomym, znanym, przyjść do wiadomości, być doniesionym’ (SXVI V 349); „gdzie się mogło tak prędko *donieść*” s. 134, por. *nieść* ‘przynosić ze sobą, sprawiać’ (SXVI XVIII 119) i *dostąpić* ‘osiągnąć, uzyskać, otrzymać’ (SXVI V 450); „laski a miłosierdzia bożego *dostąpił*” s. 101, por. *stąpić* ‘wznieść się’ (SSStp VIII 438). Zwłaszcza w tych derywatach widać pierwotne, niejako „podwójne”, znaczenie tego przedrostka (znaczenie osiągnięcia kresu i związane z nim znaczenie zakończenia czynności). Ponadto czasowniki *nieść* i *stąpić* to werba wskazujące na ruch. W wyniku prefiksacji (w przypadku *donieść się* również postfiksacji przy użyciu postfiks *się*) następuje przeniesienie derywatów do klasy czasowników wskazujących na stan. Osiągnięcie stanu odbywa się w powyższych przykładach w wyniku procesu przemieszczania, z tym jednak zastrzeżeniem, że pojęcie ruchu zdaje się być już zawarte w podstawach słowotwórczych nie zaś w prefiksie *do-*⁵.

³ V. Mitrinović: *Funkcje przestrzenne przedrostka do-...*, s. 47.

⁴ Sam wyraz *konać* związany jest z rdzeniem *kon||- *kŋ- (jak w wyrazach *koniec* i *zacząć*) mógł oznaczać też początek, por. scs. *iskoni* ‘na początku’ — F. Sławski: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. II. Kraków 1952 i n., s. 418–419.

⁵ Z. Striekałowa: *Budowa słowotwórcza czasowników ruchu we współczesnej polszczyźnie*. „Poradnik Językowy” 1962, z. 5–6, s. 210.

Dodanie przedrostka *do-* sygnalizuje także, że nastąpiło przewyciężenie jednego stanu w celu osiągnięcia drugiego, np. *dokazać* 1 ‘osiągnąć, zdziałać, dokonać czego, zdołać’ (SXVI V 257); „przecz bychmy tegoż i my Polacy językiem naszym *dokazać* nie mogli” s. 71, por. *kazać* ‘zabraniać, nie pozwalać’ (SXVI X 188) i *dokazać* 2 ‘pokonać, zwyciężyć, poradzić sobie z kim’ (SXVI V 257); „czego kto nie może sam nad kim *dokazać*” s. 113, por. *kazać* ‘zabraniać, nie pozwalać’ (SXVI X 188).

Istotną funkcją tego prefiksu jest wskazywanie na różne warianty samego zakończenia czynności. W przypadku formacji *doświadczyć* ‘przekonać się, upewnić o czymś, stwierdzić’ (SXVI V 497); „Tegom ci i ja [z] swą szkodą *doświadczył*” s. 106, por. *świadczyć* ‘wiedzieć, być świadomym’ (SL V 511) i *doznać* ‘rozpoznać, poznać dogłębnie’ (SXVI V 549); „przedsię go nigdy w żadnym głupstwie nie *doznali*” s. 134, por. *znać* ‘mieć znajomość czego lub kogo’ (SL VI 1115) użycie przedrostka *do-* informuje o zupełnym wyczerpaniu zakresu akcji, określanej czasownikiem bazowym. Czynności doświadczania i poznawania osiągnęły swój najwyższy stopień, a podmiot czynności już wyczerpał swoje możliwości w tym zakresie.

Ważną funkcją analizowanego przedrostka jest wnoszenie do derywatu znaczenia dokończenia akcji trwającej przez dłuższy czas. W zebranych materiale wystąpiły m.in. następujące formacje o tej funkcji prefiksu: *dokończyć* ‘doprowadzić do końca’ (SXVI V 272); „tych słów [...] on *dokończył*” s. 88, por. *kończyć* ‘prowadzić do końca czynność zaczęta’ (SXVI X 603) oraz *dotrwać* ‘wytrwać, wytrzymać, przetrwać do końca’ (SXVI V 505); „po nawróceniu w wierze *dotrwał*” s. 90, por. *trwać* ‘być, istnieć przez pewien czas’ (SL III 716).

Wśród badanych formacji nie wystąpiły znaczenia charakterystyczne dla prefiksu *do-*, jak określenie wykonania dodatkowej czynności (np. *dodać, dolać*) oraz przystosowania jednej rzeczy do drugiej – *dopasować, dorobić* (coś do czegoś). Nie zanotowano także użycie prefiksu służących do zwiększania natężenia czynności określanej przez czasownik bazowy (np. *dogrzewać* ‘słońce dogrzewa’)⁶.

W odniesieniu do wyrazów: *dolegać* ‘odnosić się, stosować, dotyczyć’ SXVI V 283; „żeby to nic ku nim nie było ani ich bynajmniej *dolegato*” s. 126 i *domieścić* ‘doprowadzić do czego, obdarzyć czym’ SXVI V 326; „tym wiecznego dziedzictwa miasto tego nędznego *domieścił*” s. 110, można mówić o motywacji polegającej na modyfikacji znaczeniowej czasowników *legać* (od *leżeć*) i *mieścić*. W leksemie *dolegać* mamy do czynienia z utartą strukturą prefiksálną mającą takie znaczenie, jak inne pokrewne czasowniki prefiksálne⁷. Formację *domieścić* można wywieść od

⁶ SDor II 157.

⁷ W strukturach mających znaczenie czasowników prefiksálnych oraz czasownika *dolegać* występują także: *należeć, nalegać, zależeć, podlegać, polegać* — SXVI XII 195. Nie można wszakże wykluczyć pierwotnego finalnego znaczenia tkwiącego w prefiksálnym derywacie *dolegać*.

leksemu *mieścić*, jednak ani *Słownik staropolski*, ani *Słownik polszczyzny XVI wieku* go nie notują. Pojawia się dopiero w *Słowniku języka polskiego* Lindego i to w znaczeniu czysto lokatywnym – ‘pomieścić coś, lokować gdzieś’⁸. Świadczy to, że w odróżnieniu od wyrazu *dolegać*, nie można tu mówić o utartej strukturze prefiksальной, lecz raczej o znaczeniu metaforycznym. Nie jest wykluczone także istnienie **mieścić* ‘obdarzać czym’, które to znaczenie nie zostało w słownikach zanotowane.

Opis znaczeń przedrostka *do-* wskazujących na ruch w przestrzeni jest stosunkowo ubogi, gdyż w zebranych przeze mnie materiale wystąpiła tylko jedna formacja – *dostać się*. Pozostałe znaczenia – w mniejszym bądź większym stopniu – eksponują jakościowe funkcje prefiksu, głównie wyczerpania zakresu czynności, np. *doznać*, *doświadczyć*, dokończenia akcji długotrwałej – *dotrwać* i *dokończyć* oraz wskazują na osiągnięcie wyniku (celu): *donieść się*, *dostać*. Znikoma ilość użyć prefiksu *do-* w znaczeniu typowo przestrzennym na rzecz funkcji jakościowych w dużej mierze wynika z treści utworu mówiącego o wyparciu się wiary przez Franciszka Spierę i konsekwencjach tego czynu (bohater najprawdopodobniej zapadł na jakiś rodzaj choroby umysłowej). Stąd większość czasowników, nie tylko prefiksalnych, nazywa jego psychiczne doznania i przedstawia stan jego umysłu.

Wykaz skrótów

- SDor – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. I–XI. Warszawa 1958–1968.
 SL – S.B. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Lwów 1854–1860.
 SStp – *Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. I–X. Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1993.
 SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Red. M. R. Mayenowa. T. I–XXVI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1998.

Literatura

- Krupianka A.: *Czasowniki z przedrostkami przestrzennymi w polszczyźnie XVIII wieku*. Warszawa 1979.
 Mitrinović V.: *Funkcje przestrzenne przedrostka do- w języku polskim i serbsko-chorwackim*. „Język Polski” 1985, nr 1, s. 39–48.
 Murzynowski S.: *Historija żalosna a straszliwa o Franciszku Spierze, który się dla bojaźni ludzkiej prawdy pańskiej zaprzął i dlategoż jest na strach świata niestychanym obyczajem skaran*. Oprac. J. Małek, F. Peplowski. Olsztyn 1974.
 Sławski F.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I. Kraków 1952 i n.
 Striekałowa Z.: *Budowa słowotwórcza czasowników ruchu we współczesnej polszczyźnie*. „Poradnik Językowy” 1962, z. 5–6, s. 205–235.

⁸ SL III 101.